

УДК 159.345

Колесніченко О.С., ад'юнкт кафедри загальної психології УЦЗУ

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ ЕФЕКТИВНІСТЬ ОЦІНКИ І ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ МНС УКРАЇНИ ДО ДІЙ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЯХ

В даній статті висвітлено визначення психологічних факторів оцінки та формування психологічної готовності працівників аварійно-рятувальних підрозділів МНС.

Ключові слова: психологічна готовність, особистісні якості, професійно-психологічна підготовленість, напруженість.

Постановка проблеми. Суспільно-політичні перетворення в нашій країні відбуваються у складних і суперечливих соціальних, економічних, природних, техногенних, екологічних та інформаційних процесах, що характеризуються непередбачуваністю розвитку ситуації, суперечностями застосування відповідних сил і засобів з попередження і ліквідації негативних наслідків та існуючою нормативною базою їх застосування.

Особливості історичного розвитку нашої країни обумовлюють зміни у статусі МНС України, характер службової діяльності підрозділів, частин, аварійно-рятувальних і пошуково-рятувальних формувань, впливають на процес підготовки фахівців, здатних захистити інтереси особистості, суспільства і держави. Якість виконання цих завдань багато в чому залежить від рівня психологічної готовності до діяльності в умовах ризику.

Умови праці рятувальній служби МНС України відносяться до шкідливих, ризикованих, екстремальних категорій. Загальноновизнаними чинниками професійного ризику рятувальників є важкі фізичні навантаження, нервово-психічне напруження й різні зовнішні дії фізичної, хімічної і біологічної природи. При цьому існує небезпека не тільки загибелі, отримання травм, опіків та отруєнь безпосередньо на пожежі, але і віддалених наслідків дії шкідливих чинників на психологічне і соматичне здоров'я рятувальників.

Актуальність проблеми дослідження психологічної готовності працівників МНС України до діяльності в екстремальних ситуаціях зумовлена наступними чинниками :

- складність процесів і явищ, що відбуваються в духовному житті суспільства, загостренням економічної, соціальної і екологічної ситуації у країні;

- здійсненням реформування МНС України, освоєння і виконання особовим складом нових функцій при вирішенні службових завдань;

- подальшим зростанням ролі і значення людського чинника в забезпеченні завдань попередження і ліквідації наслідків аварій, катастроф, надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру.

Таким чином, актуальність дослідження процесу формування психологічної готовності працівників МНС України до діяльності в екстремальних ситуаціях є очевидною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зміст літературних джерел дає підстави стверджувати, що проблема психологічної підготовки пройшла у своєму розвитку декілька етапів.

Перший етап (1960-1965 рр.) характеризується прагненням учених і практиків (Ф.І. Івашенко, А.Н. Нехрюк, К.К. Платонов, Е.П. Сельков, Д.І. Фельштейн, Н.А. Циркун, В.І. Чебишева, в соціальної психології - В.А. Зайцев, Я.Л. Коменський, Р.Я. Макаревич, Е.А.Панько, Л.А. Хольова, в педагогічній психології - М.Н. Агейкіна, Л.А. Ахтарієва, Р.І. Пенькова) довести необхідність наукової розробки проблеми психологічної підготовки, практичного вирішення завдань безпосередньо в частинах і підрозділах пожежної охорони.

Другий етап (1965-1970 рр.) характеризується безумовним визнанням проблеми психологічної підготовки, в рамках якої розглядається питання психологічної готовності як найбільш важливої для службової практики пожежно-рятувальних підрозділів; прихильниками такого трактування проблеми є Т.З. Баркова, Р.М. Бахташева, Н.А. Йоржиста, Г.Г. Курбанова, А.Н. Романін, В.А. Семченко.

Третій етап (1970-1980 рр.) характеризується збільшенням числа наукових розробок (В.І. Варваров, Л.А. Кандилович, А.М. Столяренко) щодо психологічної готовності до різних видів діяльності [5].

Четвертий етап (1980 р. - н.ч.) сучасні наукові розробки, проведені А.Я. Анцуповим, В.А. Гнусиним, В.В. Сисоєвим, Б.Я. Шведіним, А.Ф. Шикуном, присвячені продовженню наукового осмислення проблеми формування психологічної готовності у працівників пожежної охорони, правоохоронних органів в умовах ризику, надзвичайних ситуацій, військових дій та озброєних конфліктів.

Існуючі підходи до розуміння й аналізу психологічної готовності визначають її як: особливий функціональний і психологічний стан, спрямованість свідомості на виконання необхідної дії (Л.Г. Нерсесян, В.Н. Пушкін) [4]; психологічну відповідність суб'єкта вимогам відповідної діяльності (Б.Г. Ананьєв); стан, іноді навіть тло, на

якому відбуваються психічні процеси (Н.Д. Левітов); своєрідний психічний стан, що характеризується «оптимальним рівнем емоційного збудження», усвідомленою мотивацією, прагненням досягти наукової мети (Г.А. Томілова). На основі вивчення даної проблеми виявлені різні погляди фахівців щодо поняття психологічної готовності.

Мета. Розкриття суті психологічних чинників, які мають безпосередній вплив на формування психологічної готовності працівників МНС України до виконання завдань в екстремальних ситуаціях.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи особливості діяльності працівників пожежно-рятувальних підрозділів, слід підкреслити, що вони детерміновані сукупністю несприятливих чинників, які висувають підвищені вимоги до фахівця, що негативно впливає на його психічні стани і рівень професійної працездатності [1].

До таких чинників відносяться:

- виконання професійного завдання в незвичайних умовах, сполучених з небезпекою для життя і здоров'я;

- несприятливий вплив фізичних і хімічних чинників: сильного задимлення, високої температури, вологост, зниження концентрації кисню в повітрі, виділення токсичних продуктів горіння, сильних шумів тощо;

- висока «ціна» діяльності, ухвалених рішень, підвищена відповідальність за порятунок людей, матеріальних цінностей, локалізацію і ліквідацію надзвичайної ситуації;

- дефіцит часу на переробку інформації, яка поступає, ухвалення рішення і виконання необхідних дій;

- складна динаміка змін функціональних станів, високий рівень нервово-психічного напруження, підвищені фізичні навантаження;

- робота в індивідуальних засобах захисту органів дихання і шкіри, які обмежують огляд, рухи і взаємодію один з одним у складі пожежного розрахунку;

- можливість виникнення паніки, яка створюється як потерпілими, так і сторонніми людьми;

- динамічна зміна обстановки, виникнення аварійних ситуацій, загроза вибуху і руйнування конструкцій палаючих об'єктів та інш.

Діяльність в умовах підвищеного ризику, насамперед, вимагає формування почуття підвищеної моральної відповідальності за наслідки своїх дій. Все це висуває високі вимоги до фізичних якостей рятувальника, до його інтелектуальних функцій, мислення, пам'яті, уваги, правосвідомості, вольових якостей.

На думку К.М. Гуревича, С.С. Гаджиева, К.К. Платонова, працівники МНС зазнають дії екстремальних чинників, в результаті чого виникає нервово-психічне напруження :

чинники, пов'язані з небезпекою, новизною обстановки, ступенем складності виконання завдання, відповідальністю, нездійсненністю роботи, дефіцитом інформації, загрозою для життя; різне психічне напруження через інтенсивність розумової діяльності;

фізичне напруження за дуже високих фізичних навантажень; дія шуму, перевантаження, сенсорної депривації тощо [2].

Розглянуті екстремальні фактори показують, що стан нервово-психічного напруження викликається самими різними чинниками високий ступінь нервово-психічного напруження знижує функціональний рівень діяльності працівників МНС України.

Так, відмітною особливістю виконання службових обов'язків в умовах ризику є те, що діяльність працівника МНС України протікає в умовах, небезпечних для життя, де гарантією безпеки виступають високий ступінь його професійно-психологічної підготовленості (знання, уміння, навички, властивості особистості), професіоналізму і вираженості його особистісних якостей (твердість, сміливість, психологічна й емоційно-вольова стійкість при виконанні бойових завдань в умовах небезпеки і раптово змінюваної обстановки, відповідальність за своєчасне виконання поставленого завдання, додержання законності, дотримання заходів безпеки, дисциплінованість і високе відчуття відповідальності, витримка, тактовність з громадянами, самостійність, швидкість в оцінці обстановки і здатність діяти на випередження, рішучість і самовладання при діях у складних ситуаціях, які визначають психологічну готовність працівника МНС.

Виходячи з нашого досвіду служби у вказаних підрозділах, є потреба в оцінці таких важливих компонентів психологічної готовності як мотиваційний, вольовий, регуляторний, типологічний і когнітивний. Для цього доцільно залучати до роботи не тільки психологів щодо формування психологічної готовності, але й командирів аварійно-рятувальних підрозділів, які згідно своїх функційних обов'язків зобов'язані добре знати підлеглий особовий склад. Особливо важливо це сьогодні, коли кардинально змінюється структура мотиваційного компонента психологічної готовності працівників МНС до діяльності в екстремальних умовах. Важливо те, що традиційно працівники МНС, як правило, залучаються до діяльності в екстремальних ситуаціях на різні терміни несення служби (години, доба, декілька діб), хоча якщо брати піротехнічну групу рятувальників, тривалість службових відряджень особового складу

складає більше 30 діб, що вимагає витривалості і стресостійкості, а також високого рівня психологічної готовності.

Розглядаючи стан розробки теорії і попереднього вивчення проблеми оцінки і формування психологічної готовності працівників МНС України до діяльності в екстремальних ситуаціях, можна виділити ряд питань, які потребують ретельного вивчення:

по-перше, на сьогодні ще не склалася цілісна психолого-педагогічна система оцінки і формування психологічної готовності у працівників МНС України як складова частина функцій психологічної служби, що забезпечує мобілізацію людини, оцінку її стану й управління нею;

по-друге, психологічна готовність до діяльності в екстремальних ситуаціях як науковий феномен не отримала свого узаконеного місця в мисленні командирів, начальників та їх підлеглих і в системі спеціальної підготовки особового складу МНС;

по-третє, в теоретичній розробці проблеми, вітчизняні й зарубіжні психологи істотно не заглиблювались і не розширювали фронт досліджень, що пов'язано з недостатньою експериментальною базою і відсутністю сучасного проблемного дослідницького центру;

по-четверте, працівники МНС України, не маючи достатньої змістовної і методичної орієнтації з проблеми оцінки і формування психологічної готовності особистості до активних і рішучих дій при ускладненні оперативної обстановки, при виконанні раптово виникаючих завдань, не проявляють до неї достатнього інтересу, не докладають зусиль для всестороннього вдосконалення процесу психологічної підготовки підлеглих в рамках якої формується психологічна готовність;

по-п'яте, теоретичний пошук відносно змісту, структури, критеріїв оцінки психологічної готовності не має належної координації із зусиллями практиків, унаслідок чого процес формування психологічної готовності у працівників МНС здійснюється стихійно і мало-ефективно.

Аналізуючи стандостаток розробки проблеми оцінки і формування психологічної готовності працівників рятувальних підрозділів до діяльності в екстремальних ситуаціях, можна зробити наступні висновки:

1. Наявні теоретичні і методичні розробки за даною проблемою дозволяють на об'єктивному і достовірному рівні зрозуміти психологічні особливості поведінки працівників МНС України при здійсненні діяльності в екстремальних ситуаціях.

Теорія і практика розробки проблеми оцінки і формування психологічної готовності працівників МНС до діяльності в екстре-

мальних ситуаціях загострила актуальність вирішення проблеми професійного психологічного відбору, адаптації працівників МНС, науково обґрунтованого комплектування підрозділів, націлених на виконання завдань у складній обстановці, а також проблему навчання всього особового складу.

За даною проблемою формування психологічної готовності працівників МНС до діяльності в екстремальних ситуаціях ще не достатньо глибоко досліджене.

Психологічними чинниками, що впливають на процес формування психологічної готовності працівників МНС до діяльності в екстремальних ситуаціях, є: адаптивні здібності, нервово-психічна стійкість, моральна нормативність, індивідуально-психологічні особливості особистості, професійна майстерність, досвід і авторитет командирів, особиста активність в оволодінні професійними знаннями, уміннями, навичками тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бодров В.А. Диагностика и прогнозирование профессиональной мотивации в процессе психологического отбора / В.А. Бодров, Л.Д. Сыркин // Психологический журнал. - 2003. - Том 24, № 1. - С. 73-82.
2. Гуревич К.М. Профессиональная пригодность и основные свойства нервной системы. - М.: Наука. 1990. - 271 с.
3. Профессиография основных видов деятельности сотрудников Государственной противопожарной службы МВД России: [пособие] / [М.И. Марьин, И.Н. Ефанова, М.Н.Поляков и др.]. — М.: ВНИИПО, 1998. - 114 с.
4. Нерсесян Л., Пушкин В. Психологическая структура готовности оператора к экстремному действию // Вопросы психологии. 1969.- № 5.- С. 60-68.
5. Столяренко А.М. Психологические факторы обеспечения высокой боевой готовности подразделений, частей (кораблей). - М.: ВПА, 1988. - 76 с.